

I SKYRIUS
IŠ ŪKŲ IŠNIRUSI
PAGONIŲ DIDVALSTYBĖ

Lietuvių protėviai – baltai	14
Kelias iki lietuvių tautos	16
IŠ ARČIAU: Piliakalnių kraštas	18
Dievų ir deivių pasaulis	20
Gyvenimas gamtos ratu ir dausos	22
IŠ ARČIAU: Baltų auksas gintaras	24

26	Nuo paminėjimo iki Lietuvos valstybės
28	Lietuvos valstybės teritorijos kaita XIII a.–XVIII a. pabaigoje
30	Sausumos vikingai lietuviai
32	IŠ ARČIAU: Baltų jūrų vikingai kuršiai
34	Mindaugas – Lietuvos karalius
36	IŠ ARČIAU: Vorutos ir Mindaugo kapo paslaptys

Valdant Gediminaičių dinastijai	38
XIII–XIV a. LDK valdovai	40
Gediminaičių dinastija. XIII a. pab.–XV a. genealoginis medis	42
IŠ ARČIAU: Šventaragio slėnis Vilniuje	43
IŠ ARČIAU: Kernavė – Lietuvos Pompėja	44
Karingų stabmeldžių visuomenė be rašto	46
IŠ ARČIAU: Sapnas apie geležinį vilką	48
Pagoniškos imperijos ekspansija į rytus	50
IŠ ARČIAU: Aukso orda: draugai ar priešai?	52

54	Karas su krikščioniška Europa
56	IŠ ARČIAU: Baltų misionieriai kankiniai
58	Taikias misijas keičia krikštas kalaviju
60	Didžiųjų pergalių metas
62	Žūt būtinės kovos prie Nemuno
64	IŠ ARČIAU: „Karo turistai“ iš Europos

II SKYRIUS
VIDURAMŽIŲ RUDUO
MILŽINŲ PAUNKSMĖJE

Lietuva ateina į krikščionišką Europą	68
Vedybos su Lenkija	70
XIV–XVI a. LDK valdovai	72
IŠ ARČIAU: Paskutinis pagonių riteris	74
Lietuvos krikštas	76
IŠ ARČIAU: Vilnius – kryžiuočių neįveikta tvirtovė	78

80	Vytauto Didžiojo laikai
82	Vingiuotas kelias į valdžią
84	IŠ ARČIAU: Vorsklos katastrofa
86	Didysis karas
88	IŠ ARČIAU: Epochinė Žalgirio pergalė
90	Nekarūnuotas Lietuvos karalius
92	IŠ ARČIAU: Valdovų panteono mįslės

Valdant Jogailaičiams	94
Lietuviška Europos dinastija	96
Jogailaičių dinastija. XIV a. pab.–XVI a. II pusės genealoginis medis	98
IŠ ARČIAU: Šv. Kazimieras – Lietuvos globėjas	100
Ponų taryba ir Seimas	102
Grėsmės iš rytų	104
IŠ ARČIAU: Maskvos princesė Vilniuje	106
IŠ ARČIAU: Oršos triumfas	108

110	Europėjanti visuomenė
112	Dievo tvarka – luominė visuomenė
114	Miesto oras daro žmogų laisvą
116	IŠ ARČIAU: Hado karalystė Vilniuje
118	Ponai ir baudžiauninkai
120	Rašto kultūra ir švietimas
122	Lietuviška gotika Napoleono delne

III SKYRIUS
RENESANSAS, REFORMACIJA IR RESPUBLIKA

Kultūros aukso amžius	126
Itališka mada – renesansas	128
IŠ ARČIAU: Juodoji karalienė Bona Sforca	130
Humanizmas ir spausdintas žodis	132
IŠ ARČIAU: Lietuvos Romeo ir Džuljeta	134
Reformacija ir raštija lietuvių kalba	136
Popiežius ar Jonas Kalvinas?	138

140	Drauge su Lenkija
142	Liublino unija
144	IŠ ARČIAU: Karas dėl Livonijos
146	Lietuva naujoje valstybėje
148	IŠ ARČIAU: Lietuvos Statutas – bajorų konstitucija

Tolerancijos židiny Europoje	150
IŠ ARČIAU: Nepakantumo proveržiai	152
Vytauto Didžiojo saracėnai: karaimai ir totoriai	154
Lite ir litvakai	156
IŠ ARČIAU: Didžioji sinagoga – Šiaurės Jeruzalės šerdis	158
Baltarusių ir ukrainiečių tautų lopšys	160
IŠ ARČIAU: Stačiatikiai tarp Maskvos ir Romos	162

IV SKYRIUS
BAROKINĖ
KRIKŠČIONYBĖS TVIRTOVĖ

Karalių reikia rinkti	166
ATR elekciniai valdovai. XVI a. II pusė–XVIII a. pab.	168
Pabėgęs karalius	170
Vengras karaliaus soste	172
Švedijos Vazų dinastija	174
Nuo „Savų“ iki Saksų	176
IŠ ARČIAU: Lietuvos pėdsakai Vavelyje	178

180	Bajorų tauta ir valstybė
182	Didikai ir plikbajoriai
184	Bajorų gyvenimas
186	Bajorų demokratija
188	Paviatų seimeliai
190	IŠ ARČIAU: „Tėvynės tėvai“ Radvilos

Nesibaigiantys Respublikos karai	192
Užjūrio grėsmė iš Švedijos	194
IŠ ARČIAU: Lietuvių karo genijus	196
Lietuviai Kremliuje ir maskvėnai Vilniuje	198
Kovos prieš Osmanų imperiją	200
IŠ ARČIAU: Sparnuotieji husarai	202
Šiaurės karas dėl Baltijos	204

206	Sidabrinė Baroko kultūros epocha
208	Lietuviško baroko perlai
210	IŠ ARČIAU: Bažnyčios kariai jėzuitai
212	„Iš čia kylama į žvaigždes“ – Vilniaus universitetas
214	Rūpinimasis tikėjimu ir lietuvių kalba
216	IŠ ARČIAU: Baroko pranašas Radvila Našlaitėlis

V SKYRIUS
KARŠTA RESPUBLIKOS
BOBŲ VASARA

Apšvietos blyksnis valstybės saulėlydyje	220
Pirmoji švietimo ministerija Europoje	222
IŠ ARČIAU: Laisvės sala baudžios vandenynė	224
Menas pagal antikos pavyzdį	226
IŠ ARČIAU: Bažnyčių motina – Vilniaus katedra	228

230	Juodųjų erelių apsuptyje
232	Paskutinis valdovas
234	Pirmasis mėginimas išsivaduoti ginklu
236	Plėšrūnai dalijasi grobį
238	IŠ ARČIAU: „Nežudykite Tėvynės“

Reformų metas	240
Gegužės 3-iosios Konstitucija	242
IŠ ARČIAU: Apšvietos šaukliai laisvieji mūrininkai	244
Pirmoji Lietuvos Konstitucija	246
Konstitucijos gynyboje	248

250	Tado Kosciuškos sukilimas
252	„Turėkim širdy drąsybę“ – sukilimas LDK
254	IŠ ARČIAU: Saliutas didvyriams Vilniaus gynėjams
256	Galas Respublikai
258	Trečiasis padalijimas ir valstybės žlugimas

Asmenybių biografijos	260
Sąvokų žodynas	270
Asmenvardžių rodyklė	280
Iliustracijų šaltiniai	286

IŠ ARČIAU:

BALTŲ JŪRŲ VIKINGAI KURŠIAI

Kelis šimtus metų ankstyvųjų viduramžių epochoje Europos gyventojai kentėjo nuo jūrų plėšikų danų, norvegų ir švedų protėvių – vikingų – antpuolių. Žmonės tikėjo, kad pagonių normanų („žmonių iš šiaurės“) pasirodymas yra Dievo bausmė, abejingųjų krikščionių tikėjimui perspėjimas. Nuo VIII a. su vikingais susidūrė Baltijos pajūryje ir prie prekybos svarbios Dauguvos upės gyvenančios baltų gentys. Vikingai baltų žemėse prekiaavo, įsteigė savo kolonijų, prekybos su vietiniais taškus Trusą Prūsijoje bei Gruobiniją dab. Latvijos teritorijoje. Archeologų radiniai rodo, kad Palangoje kartu su kuršiais gyveno ir vikingai. Tikėtina, jog Europą siaubiančių normanų gretose plėšikavo ir vikingų gerai pažįstami, dėl karingumo vertinami kuršiai. Baltai mainais už vašką, kailius iš vikingų įsigydavo aukštos kokybės ginklų: kalavijų, kovos kirvių, iečių. Iš vikingų baltai perėmė ginklų gamybos ir puošimo įgūdžius, svorio matų sistemą. Baltų kalbose išliko švedų kilmės žodžių, susijusių su prekyba. Pavyzdžiui, senas lietuviškas žodis „vaizbūnas“ (pirklys) kilo iš Visbiaus miesto Švedijoje. Tarpusavio mainus rodo kuršių papuošalai, randami Skandinavijoje. Švedų vikingų sagose bei runų įrašuose akmenyse

pasakojama ir apie karo žygius į baltų žemes. Žinomiausias yra apie kuršių pilies Apulės (dab. Skuodo r.) apgultį 853–854 m. Įvykių atpasakojime rašoma, jog švedų karaliui Olafui su didele kariuomene nepavyko užimti įnirtingai ginamos Apulios. Su kuršiais sudaryta taikos sutartimi jie vikingams privalėjo sumokėti išpirką. Apulė yra seniausia rašytiniuose istorijos šaltiniuose paminėta Lietuvos vietovė. Vikingams priėmus krikščionybę, XI a.–XIII a. pradž. jų vietą Baltijos jūroje užėmė ir nuožmiais piratais tapo suklestėję kuršiai. Kronikose jie vadinti „žiauriausia stabmeldžių gentimi“, turinčia daug aukso, o namuose „burtininkų ir žynių.“ Baltų vikingai puldinėjo pirklių laivus, siaubė Danijos ir Švedijos pakrantes, grobė viską, kas vertinga, net bažnyčių varpus, į vergiją išsivesdavo moteris, vaikus. Kuršiai kai kur trumpai apsigyvendavo. Elando saloje žinoma Kuršių įlanka, Bornholme – vietovė „Kuršių kiemas.“ Arti savos valstybės sukūrimo esančios kuršių genties likimas liūdnas. XIII a. juos nukariavo Kalavijuočių ordinas. Ilgainiui gentis sunyko ir asimiliavosi. Jos didybę ir klestėjimo laikus mena buvusios piliavietės Imbarė, Įpiltis, vietovardžiai Kuršas, Kuršėnai, Kuršių nerija.

▶ X–XI a. intensyvią prekybą palei Dauguvos upę liudija sėlių žemėse rastos arabiškos monetos.

▼ Rekonstruota X–XIII a. aukštos visuomeninės padėties kuršių kario ginkluotė. Pagal Latvijos ir Lietuvos kapinynuose archeologų rastą medžiagą rekonstravo klubas „Vilkatlakai“.

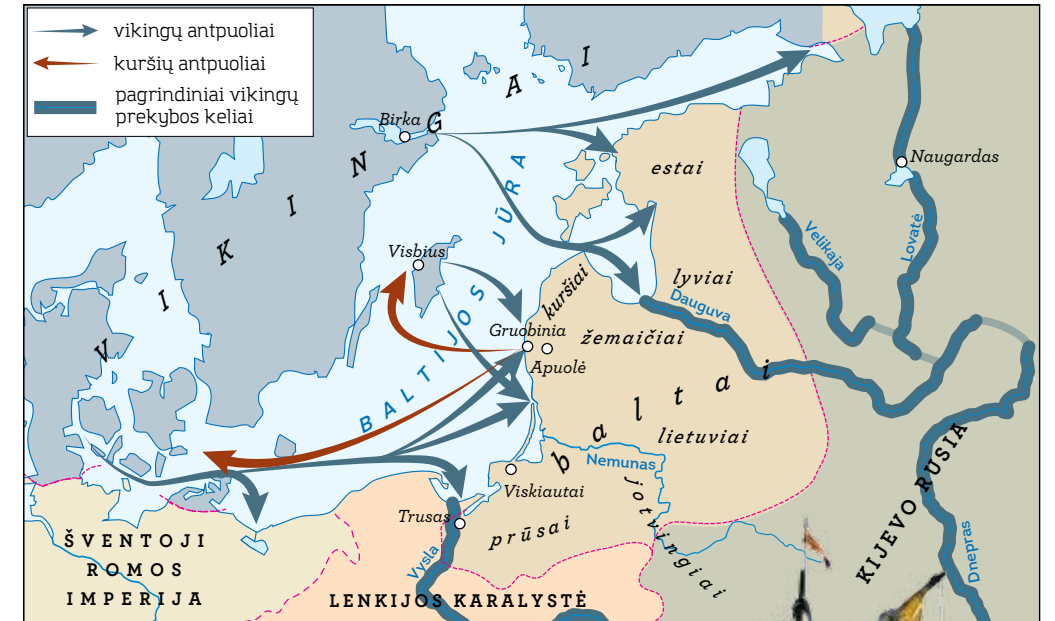
▲ Rekonstruotas VIII–IX a. klestėjęs vikingų ir prūsų miestas Trusas.

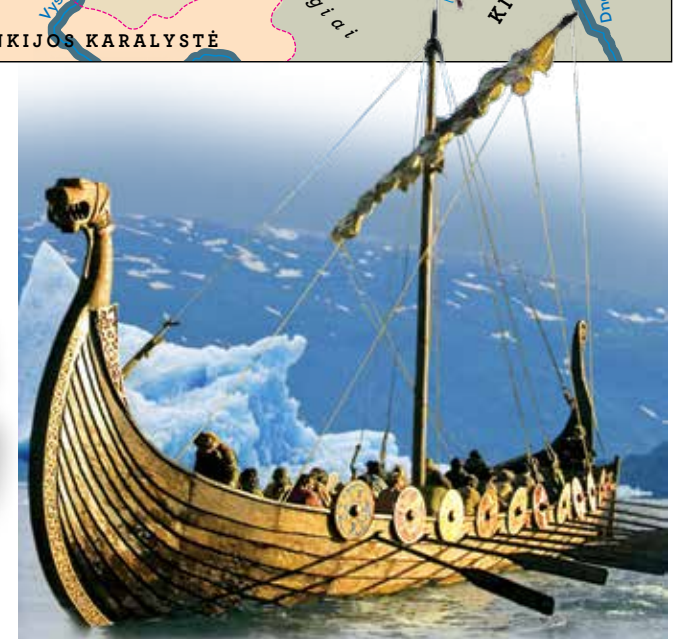
▲ Gotlando saloje, Švedijoje, rastas antkapinis vikingų akmuo, pasakojantis apie karo žygį IX amžius.

◀ Kuršių kapavietėje rasto X–XI a. anteninio tipo kalavijas. Tokio išskirtinio tipo kalavijai buvo kuršių ginklų išradimas.

▶ Žiemgalių žemėse aptiktas X–XI a. sidabro lydinio lobis. Šis taurusis metalas buvo svarbiausia atsiskaitymo priemonė to meto mainų prekyboje. Už du kaltinius lydinius buvo galima įsigyti vergą, už visą lobį – 4 kalavijus.

▲ Baltai ir jų kaimynai IX a.–XI a. pabaiga.

▲ Rekonstruotas vikingų karo laivas drakaras.

Sembos (Prūsija) pirklio susidūrimas su kuršiais

Kai Vidgaudas pasiekė Kurlandą, ten jo jau laukė kuršiai su karo laivais ir užpuolė jį, ketindami nužudyti, o turtą pasiglemžti. Kadangi jis turėjo tik vieną laivą, o kuršių buvo daug, suprato negalėsias stoti į kovą, tad stengėsi ištrūkti ir parplaukti namo į Samlandą. Kuršiai iš karto ėmė jį persekioti, atkirto nuo sausumos ir gviesėsi jo gyvybės bei turto.

Kniutlingų saga.
Vilnius, Vaga, 2002, p. 112–113

IŠ ARČIAU:

JUODOJI KARALIENĖ BONA SFORCA

„Šie namai, kitados vadovavę ša-
lims, karalystėms, Ženkla savos
giminės gavo su aiškia dingstim. Nė vai-
kų nesigaili angis, kai nedorėlius ryja,
Kad su taika malonia tektų gyventi do-
riems“ – šie M. Husoviano poemos žo-
džiai dedikuoti iš Italijos kilusiai Bario
kunigaikštytei, Lietuvos ir Lenkijos val-
dovei Bonai Sforcai. Milano kunigaikš-
tystę valdžiusios giminės galybę mena
Castello Sforzesco rūmai Lombardijos
sostinėje. Čia globojamas valdžią uzur-
pavusio Bonos dėdės glaudėsi genia-
lusis Leonardas da Vinčis. Sforcų an-
gis puikuoja ant milanietiško Alfa
Romeo sportinių automobilių ženkle-
lio. Bonos tėvai, Džanas Galeacas Sforca
ir gražuolė Izabelė Aragonietė, dukte-
riai suteikė puikų humanistinį išsilavi-
nimą, apie kurį dauguma kilmingų to
meto Europos moterų galėjo tik pasvajo-
ti. Dar jaunystėje Bona auklėtojų moky-
ta suprasti vyrus ir juos valdyti. Lietuvių
ir lenkų didikai valdingą Žygimanto
Senojo žmoną pašnibždomis vadino gy-
vate. Tapusi Lietuvos ir Lenkijos mo-
narche ji itin aktyviai dalyvavo spren-
džiant svarbiausius valstybių reikalus.
„Karalienė šen ir ten sukasi kaip verps-
tė, o karaliaus didenybė tuojau pat pa-
vargsta; klausiu, ar tik neištiks kokia ne-
gerovė, kaip po lentą figūras stumdo vien
valdovė“, – makiaveliškais moters gebėji-

mais stebėjosi dvariškis Petras Roizijus.
Renesansą Lietuvai atnešusi Bona ypač
nusipelnė kultūrai. Pirmasis LDK pro-
testantas Abraomas Kulvietis buvo
jos globotinis. Į valdovo dvarą ji atsive-
žė italų architektų, dailininkų ir muzi-
kų. Čia įdiegė mecenatystės supratimą,
pokylių, šokių, maisto gaminimo ir vai-
šių etiketo renesansinę kultūrą, nau-
jas Viduržemio jūros virtuvės kulinari-
jos tradicijas. Iš bankų tėvynės Šiaurės
Italijos atkeliavusi veikli, finansus ir eko-
nomiką išmananti valdovė padarė tvarką
karaliaus dvaruose, pirmoji įgyvendino
Valakų reformą, rūpinosi LDK miestų,
amatų ir prekybos plėtra. Nuodytojos
ir Juodosios karalienės legendinį įvaiz-
dį Bonai pelnė konfliktas dėl Barboros
Radvilaitės (iš tikrųjų dėl valdžios) su
sūnumi Žygimantu Augustu. Santuoka
sužlugdė didingus Bonos dinastinius
planus. Žygimantas Augustas, motinos
įsitikinimu, buvo vertas žmonos, kilusios
iš žymiausių Europos karalių, o ne men-
kesnių didikų Radvilų. Tikrovėje Bona
netroško Barboros mirties ir vėliau net
pripažino sūnaus gyvenimo meilę kara-
liene. Nuodų taurė pražudė ne nekenčia-
mą marčią, bet pačią Boną.

► Bona Sforca po Žygimanto
Senojo mirties, vilkinti gedulo
drabužiais. 1551 m. portretas.

► Dž. J. Karalijo kamėja su
Bonos Sforcos atvaizdu.
Apie 1540 metus.

► Bonos Sforcos nunuodijimas. XIX a. II pusės J. Mateikos paveikslas.
Į Barį grįžusios Sforcos nunuodijimas buvo kruopščiai suplanuotas
nusikaltimas. Dėl suklasoto testamentu tarp Sforcų turtų
besigviešiančio Ispanijos karaliaus Pilypo II
Habsburgo ir Žygimanto Augusto kilo
didelis teisinis ginčas. Sūnus
atgavo tik nedidelę
motinos
palikimo
dalį.

► Bonos Sforcos
maldaknygė.
XVI a. I pusė. Vytis
ir Sforcų herbo
elementas – gyvatė.

Iš 1516 m. Bonos
mokytojo K. Kolonos
laiško Lenkijos
karalystės diplomatui
Jonui Dantyšekui

Kunigaikštystė Bona
labai mokyta, yra
beveik sangviniško
temperamento, vidutinio
ūgio, nei per liesa, nei
per drūta, labai švelni,
moka atmintinai keturias
Vergilijaus giesmes,
skaitė daug Cicerono
laiškų, įvairių epigramų,
rašo ir kalba kaip
nepaprastai išsilavinusi.

S. Cynarski. Žygimantas Augustas.
Vilnius, Versus Aureus, 2007, p. 15.

► Bonos Sforcos maldaknygės
lapas.

► Bona Sforca. 1517 m. graviūra.
Iš jos galima spręsti, kaip
Bona atrodė vedybų su
Žygimantu Senuoju metais.

► Karalienės dukters Onos Jogailaitės funduotas Bonos Sforcos
sarkofagas. XVI a. pab. Viena įžymiausių moterų Lietuvos istorijoje
palaidota Kalėdų senelio pirmtako Sv. Mikalojaus bazilikoje Baryje,
Apulijoje.

IŠ ARČIAU:

ORŠOS TRIUMFAS

Čia palaidotas Ostrogo kunigaikštis, Trakų vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmonas, po daugybės pergalių mirties pakirstas 70 metų. Prieš totorius pasiekęs šešiasdešimt tris krauju papuoštas pergales. Prijungęs Rosę, Dneprą, Olšanką, be to, jis pastatė daug pilių, daug vienuolynų, daug šventų cerkvių ir Ostrogiškių kunigaikštystėje, ir LDK sostinėje Vilniuje. Steigė paliegusiems ligonines, vaikams mokyklas, riteriams paliko Marso akademijoje ietis su kardais“, – bylojo XVI a. epitafija prašmatnaus renesansinio antkapio Kijevo Pečioros Laurų vienuolyno Ėmimo į Dangų sobore. Pašlovinimas skirtas čia palaidotam vienam iš garsiausių Lietuvos istorijos karvedžių, Antruoju Hanibalu, Rusios Scipionu amžininkų vadinamam Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui. Stačiatikis rusėnų kilmės kunigaikštis grūdinosi nesėkminguose LDK karuose su Maskva. Po pralaimėto Vedrošos mūšio patyrė maskvėnų nelaisvę. Etmono triumfo valanda išaušo 1514 m. Liepos pabaigoje po ilgos apgulties maskvėnai užėmė itin svarbų šalies gynybai Smolensko miestą-tvirtovę. Šimtątūkstantinei priešo kariuomenei atsivėrė kelias į LDK gilumą. Skubiai surinkta šauktinė bajorų kariuomenė, sustiprinta lenkų sunkiai šarvuota kavalerija ir samdytais pėsti-

ninkais, rugsėjo 8-osios rytą ties Orša (dab. Baltarusija) staigiai persikėlė per Dneprą ir užtvėrė kelią Maskvos kariuomenei. Pergalę prieš dvigubai didesnes maskvėnų pajėgas lėmė karių narsa ir K. Ostrogiškio karvedžio talentas. Lietuvių lengvoji kavalerija imitavo bėgimą, kuriuo priešai įvilio ti į muškietomis ginkluotų pėstininkų bei artilerijos pasalą. „Drebėjo dangus, žemė, kalvos, o Maskva krito, nes tokios ugnies neturėjo“ – pabūklų ugnis nušlavė puolančiuosius, o lietuvių ir lenkų raitijos ataka sutrikusius ir išblaškytus maskvėnus priverstė bėgti „tarsi gyvulius per visus laukus su baisiomis žudynėmis.“ Į nelaisvę pateko tūkstančiai, tarp jų ir vadas Ivanas Čeliadinas, kurį caras Vasilijus III, kaip ir kitus belaisvius, atsisakė išpirkti. Garsas apie šią lietuvių ginklo pergalę pasklido po visą Europą. Sudarius paliaubas, net 40 metų Maskva nedrįso pulti Lietuvos, tai leido Lietuvai atsigauti ir sustiprėti. Pažymint pergalę, Vilniuje surengtos triumfo eitynės, per kurias gyventojams demonstruoti belaisviai ir trofėjai, ginklai, auksas, o paimtos priešo vėliavos pakabintos Vilniaus katedroje. Aušros (Medininkų) vartai iš pradžių vadinti „Ostrožskije varota“ (liet. – Ostrogiškio vartai). K. Ostrogiškio pergalė tapo itin svarbia baltarusių bei ukrainiečių tautinės savimonės dalimi, pasipriešinimo Maskvos tironijai simboliu.

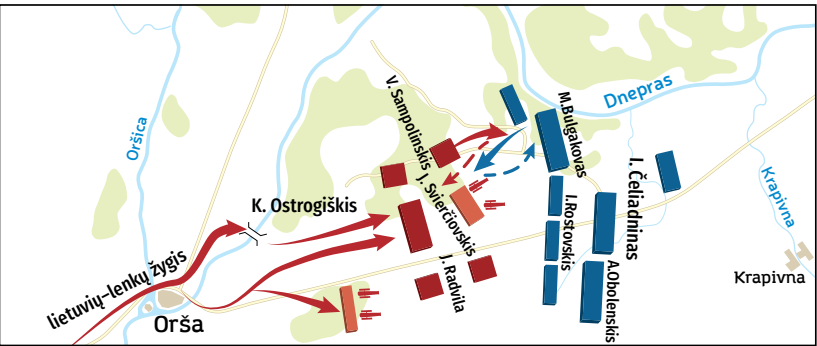

XVI a. pradž. LDK didiko Jurgio Radvilos, vadinto Lietuvos Herakliu, šarvai. Mūšyje jis vadovavo lietuvių kavalerijai.

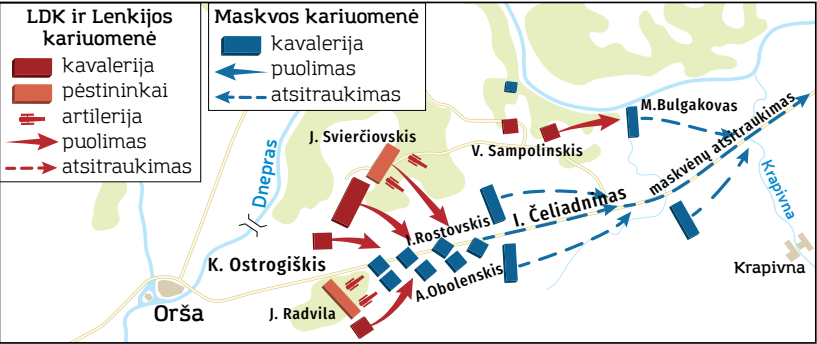
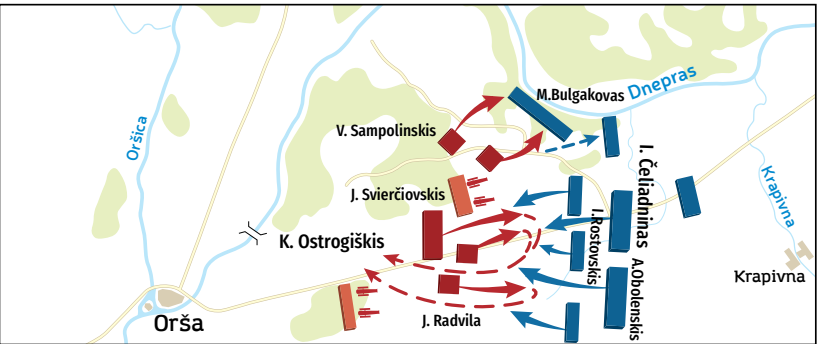

Rekonstruotas K. Ostrogiškio antkapis Kijevo Pečioros Laurų vienuolyno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų sobore. Originalą 1941 m. rudenį susprogdino raudonarmiečiai.

LDK ir Lenkijos kariuomenės Oršos mūšyje triuškina maskvėnus. XVI a. H. Kreilo paveikslas fragmentas.

1514 m. rugsėjo 8 d. Oršos mūšio schema.

XVI a. Lenkijos kronika apie Oršos mūšį

Mūsiškiai, perėję upę, išsirikiavo, bet maskvėnai atvirų kautynių vengė ir iš tos vietos atsitraukė. Nenorėdami, kad maskvėnai pabėgtų, paskui juos su patrankomis nuskubėjo. Lietuviai laikė dešinį sparną, o lenkai – kairį, pėstininkai bei šauliai į savo vietas sustojo. Maskvėnai norėjo mūsiškius apsupti ir geriausius būrius pastatė priekyje. Patrankų neturėjo, o patys buvo labai apsikrovę. Po to pulkai kautis pradėjo: trenksmas, šauksmai, maldavimai, šūviai, ginklų žvangesys, būgnai, kovos trimitai, kurių vien tik maskvėnai turėjo penkis šimtus. Kai jau iš abiejų pusių visomis išgalėmis vyko kova dėl pergalės, lenkų karaliaus žmonės ir narsumu, ir vikrumu Maskvą daug pralenkė, be to, juos patrankininkai gerai parėmė ir nemažai žalos aniems padarė. Dėl to jų būriai bėgti pradėjo. Mūsiškiai bėgančius mušė, kapojo, badė.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 65

VIDURAMŽIŲ RUDUO MILŽINŲ PAUNKSMĖJE

Istorikas Johanas Huizinga XIV–XV amžius Europoje yra poetiškai pavadinęs viduramžių rudeniu. Vėlyvaisiais viduramžiais beveik ketvirtį europiečių gyvybių pasiglemžė pragaištinga maro pandemija, lydima badmečių bei alinančių karų. Po „juodosios mirties“ siautėjimo artėjo permainos – Šiaurės Italijos miestuose-valstybėse skleidėsi pirmieji renesanso žiedai. Svarbiausias to meto mūsų valstybės istorijos įvykis yra pagonybės laikotarpį užbaigęs Lietuvos krikštas. Išmintingas Jogailos pasirinkimas, pelnyta karaliaus karūna ir katalikiškas krikštas iš Lenkijos galutinai lėmė, kad Lietuva iš Rytų atsisuko į Vakarus ir pasirinko Europos civilizacijos kelią. Įvykių amžininko, iškiliausio Lietuvos valdovo Vytauto Didžiojo garbei rašytojas Balys Sruoga

sukūrė istorinę dramą „Milžino paunksmė“, kurioje veiksmas vyksta pačiam Vytautui nedalyvaujant, bet nuolat jaučiant jo buvimą bei įtaką. Tikrovėje pagal reikšmę Lietuvos ir gretimų šalių likimui istorijos milžinai būtų tikslinga vadinti abu pusbrolius, darbais lėmusius, kad XV a.–XVI a. I pusė tapo spartaus Lietuvos europėjimo laikotarpiu. Per istorijos mastu itin trumpą laiką buvo perimta Vakarų Europos kultūra: krikščioniškas tikėjimas, mokyklos, raštas, luominės visuomenės pagrindai, valstybės valdymo ypatumai. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo visaverte Europos valstybe.

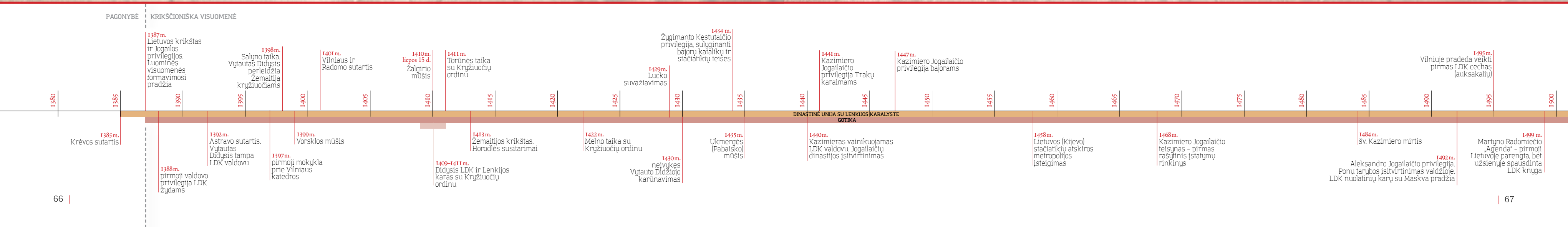

▲ Triumfuojantis Jogaila – Lietuvos krikštytojas. XV a. pradž. freska Liublino pilies Šv. Trejybės koplyčioje.

▼ „Žalgirio mūšis“. 1878 m. J. Mateikos paveikslas. Centre iškėlęs kalaviją vaizduojamas Vytautas Didysis. Kairėje baltu apsiaustu – Kryžiuočių ordino didysis magistras Ulrichas fon Jungingenas. Tolumoje, dešinėje ant žirgo laikantis vėliavą – Lenkijos karalius Jogaila.

► LDK herbas – Vytis. Jogailos gotikinio sarkofago Vavelio katedroje fragmentas. Apie XV a. vidurį.

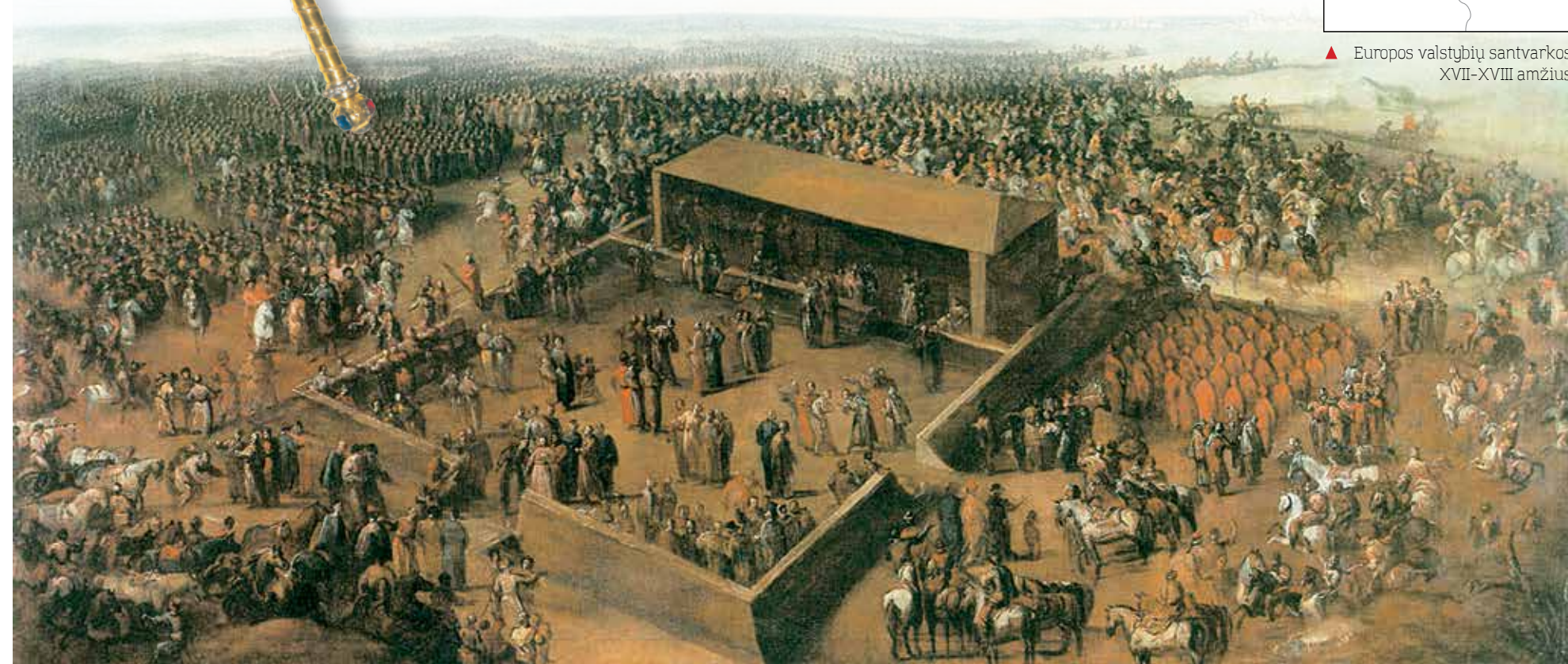
KARALIŲ REIKIA RINKTI

„Ponai, įvardykite, kuris iš tų daugelio garbingų konkurentų patinka, ir aš – pasirengęs.“ Kalbėjo ir kiti, už ir prieš, mes irgi mikčiojome argumentus: „Aš to noriu.“ „Aš irgi to noriu.“ „Man patinka šitas.“ „Man irgi šitas.“ Vieno argumentai tokie, kito kitokie. Dar agituoja, o jau šaukia: „*Vivat rex!*“ (liet. Tegyvuoja karalius!“) – ATR valdovo rinkimus Volios lauke šalia Varšuvos XVII a. aprašė juose dalyvavęs bajoras. Teisę dalyvauti rinkimuose turėjo visi Respublikos bajorai. Tačiau atvykdavo tik turtingesni ir išrinkti į Seimą, dažniausiai 10–15 tūkst. Bajorai atvažiuodavo su tarnais ir maisto atsargomis, patalyne. Prie lauke sustatytų palapinių virtas valgis, jie tarėsi, ginčijosi, gėrė ir ne kartą buvo susimušę. Atvykę LDK bajorai apsigyvendavo kartu, laikėsi vieningai, atkakliai kėlė savo kandidatą į karalius, o nenorėdami pripažinti lenkų išrinktojo, net namo išvažiuodavo. Dėl nepaliamųjų ginčų rinkimai kartais trukdavo net porą mėnesių. Paskelbus laimėtoją, bajorai imdavo šaukti „*vivat!*“ (liet. – valio!), mėtė į padangę kepures, kėlė kardus. Kitose to meto Europos valstybėse karaliaus valdžia buvo paveldima. ATR karalių Elekciniame seime bendrai rinko lietuvių ir lenkų bajorai. Juo galėjo tapti bet kuris vietos ar užsienio kilmingasis. Karaliaus valdžia Respublikoje buvo sil-

pna. Jis karaliaus, bet nevaldė. Valdovas buvo priklausomas nuo tikrųjų valstybės šeimininkų – bajorų valios. „Jie nenori manęs klausyti, kol esu gyvas, tai kurių galų paklus mano valiai, kai būsiu miręs?“ – skundėsi vienas monarchas. Kita vertus, renkamas ir Bajorų seimo kontroliuojamas valdovas buvo svarus bajoriškos demokratijos laimėjimas. Tuo metu, kai Europos vakaruose kilo absoliutinės monarchijos, o Rytuose Rusijos caro ir Osmanų imperijos sultono despotijos, ATR atrodė kaip savotiška laisvės sala su piliečių renkamu valdovu ir Seimu. Išrinktąjį karalių pagal tradiciją karūnuodavo Krokuvoje Vavelio katedroje Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Atskiros didžiojo kunigaikščio vainikavimo ceremonijos LDK neliko. Nors karalius turėjo LDK didžiojo kunigaikščio titulą, jam jau neuždėdavo Gedimino kepure vadinamos didžiojo kunigaikščio mitros ir neįteikdavo kalavijo. Valdovas nuolat Vilniuje negyveno. Karaliai tik retkarčiais atvykdavo į LDK, bet nepraleisdavo čia nė trečdaliai laiko, kurio lietuviai reikalavo.

▶ ATR valdovo Augusto II Sakso rinkimai Volios lauke 1697 m. Centre - Senato pastogė, kurioje sėdėjo aukščiausi valstybės pareigūnai - senatoriai, apačioje - bajorijos laukas. Į jį rinkosi valdovo rinkimuose dalyvaujantys bajorai. XVII a. pab. dailininko paveikslas.

▶ ATR valdovo Augusto III Sakso karūna, valdžios obuolys ir skeptras. XVIII a. I pusė.

▲ ATR valdovo S. Leščinskio karūnavimas 1705 m. Varšuvoje. To meto graviūros fragmentas.

▲ Europos valstybių santvarkos. XVII–XVIII amžius.

Prancūzų karininko pastabos apie ATR karalių rinkimus. 1632 m.

Kai tik karalius Zigmantas Vaza baigė gyvenimą, Gniezno arkivyskupas sušaukė senatorius į Varšuvą. Tie suvažiuoja ir tariai dėl naujo karaliaus rinkimo vietos ir laiko. Paskui grįžta į vaivadijų ir žemių seimelius, ten su broliais bajorais perkratinėja kandidatų privalumus ir rašo nutarimus. Visa tai turi būti priimta vienbalsiai, vienas žodis „neleidžiu“ viską sugriauna. Paskirtą dieną visi susirenka Varšuvoje, vietoje, vadinamoje Volia. Ten apkasa keturkampį grioviu, kad arkliai negalėtų įeiti į tą vietą. Vidury to apkasto lauko pastato dvi didžiules palapines, vieną Senatui, kitą žemių pasiuntiniams. Patikrinę seimelių rinkimų nutarimus pasiuntiniai ir Senatas kasdien tariai, ką pasirinkti kandidatui ir užsitikrinti laisvės ir savo privilegijas. Renkant jo didenybę karalių Vladislavą Vazą, tie pasitarimai truko dvi savaites, o raitų bajorų buvo daugiau kaip 80 tūkst. Kiekvienas senatorius ir didesnis ponas atsivedė savo kariuomenę.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 84.

GEGUŽĖS 3-IOSIOS KONSTITUCIJA

Konstitucijos paskelbimą Varšuvos miesto Pilies aikštėje susirinkusi daugiataukstantinė minia sutiko džiaugsmingais šūksniais: „*Vivat Rex! Vivat Constitutio!*“ (liet. Tegyvuoja karalius! Tegyvuoja Konstitucija!). Šalis gavo naujųjų laikų dvasią atitinkančią pagrindinį valstybės įstatymą. Didžiudamasis vienas iš jos autorių S. A. Poniatovskis revoliucinės Prancūzijos Steigiamajam susirinkimui rašė, kad, be prancūzų, „Europoje yra dar viena tauta.“ Apšvietos idėjomis grįsta Konstitucija buvo pirmoji Konstitucija Europoje, keliais mėnesiais ATR aplenkė Prancūziją ir antroji pasaulyje po JAV. Konstitucija skatino visuomenės modernėjimą, padėjo valstybės atgimimo pamatus. Vėlesni sukilimai prieš Rusijos imperiją vyko vadovaujantis Gegužės 3-iosios Konstitucijos idėjomis. Šią Konstituciją pamoksluose gynė dvasininkai, Vilniaus universiteto profesoriai, Tado Kosciuškos sukilimo dalyviai. Ji patvirtino bajorų privilegijas ir laisves bei jau priimtas miestiečių teises, taip pat panaikino karalių rinkimus, *liberum veto*, konfederacijų teises. Gyventojams garantavo tikybos teises ir laisves, tačiau katalikybė paskelbta valstybine religija, katalikams uždrausta pereiti į kitą tikėjimą. Deja, Konstitucija valstiečiai nebuvo atleisti nuo baudžiamos. Jie liko beteise visuomenės dalimi. Remiantis švietėjų idėjomis, Respublikos valdžia padalyta į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklausė Seimui, vykdomoji – karaliui ir įstatymų sargyba pavadintam ministrų kabinetui, teisminė – teisams. Konstitucija skelbė, jog valdžia kyla iš tautos valios, o ne iš karaliaus norų. Valstybė tapo konstitucine monarchija.

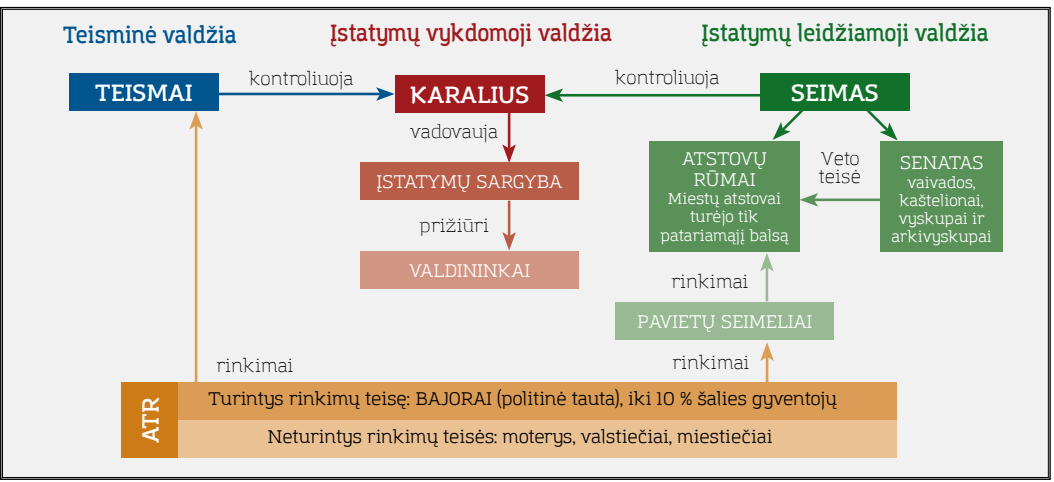

Tai, kad Konstitucija buvo europinės reikšmės Apšvietos epochos dokumentas, liudija ir jos to meto vertimai į anglų, vokiečių, prancūzų kalbas. 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija yra įtraukta į UNESCO pasaulio kultūros paveldo sąrašą.

„Gegužės 3 d. Konstitucija“. Dailininko J. Mateikos paveikslas. Jame vaizduojami Varšuvoje triumfuojantys Konstitucijos šalininkai. Centre – tekstą iškeles Seimo maršalka. Prie jo suklupę bajorai – Ketverių metų seimo reformų priešininkai.

Kardas su Konstitucijos lozungu „Tauta su karaliumi“. XVIII a. pabaiga.

ATR valdymas pagal 1791 m. Konstituciją.

1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos antraštinis lapas.

Iš 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos

I. VIEŠPATAUJANTI RELIGIJA
Tautos viešpataujanti religija yra ir bus Romos katalikų šventas tikėjimas su visomis jo teisėmis. Perėjimas iš viešpataujančio tikėjimo į kokį nors kitą yra draudžiamas ir baudžiamas.

II. BAJORAI ŽEMVALDŽIAI
Gerbdami mūsų protėvių, dovanojusių laisvą valdymą, atminimą, bajorų luomui iškilmingiausiai užtikriname visas teises, laisves. Visus bajorus pripažįstame esant lygiais tarpusavy ne tik siekiant pareigybių ir stengiantis pasitarnauti tėvynei, kas atneša garbę, šlovę ir naudą. Bajorus pripažįstame svarbiausiais laisvės ir šios Konstitucijos gynėjais. Kiekvieno bajoro dorybei, pilietiškumui ir garbei patikime gerbti jos, kaip tėvynės ir mūsų laisvių vienintelės tvirtovės, šventumą ir saugoti jos patvarumą.

V. VALDYMAS, ARBA VIEŠŲJŲ VALDŽIŲ PASKIRTIS
Visa žmonių visuomenės valdžia kyla iš tautos valios. Idant valstybių vientisumas, pilietinė laisvė ir visuomenės tvarka visam laikui išliktų pusiausvyroje, tautos valdymą turi sudaryti trys valdžios ir šio įstatymo valia sudarys visiems laikams.

VI. SEIMAS, ARBA ĮSTATYMŲ LEIDŽIAMOJI VALDŽIA
Viskas ir visur turi būti sprendžiama balsų dauguma; dėl to liberum veto, bet kokios rūšies konfederacijas ir konfederacinius seimus kaip prieštaraujančius šios Konstitucijos dvasiai, valdymą griaušančius, visuomenę ardančius panaikiname visiems laikams.

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.